

TEME

GRAČANIČKI GLASNIK
časopis za kulturnu historiju

Broj 61
Godina XXXI
Maj, 2026.
[str. 17-30]

© Monos 2026

Bošnjak kao nacionalno ime: historijski kontinuitet, potiskivanje i obnova

Ajdin Huseinspahić

(Prilog razumijevanju razvoja bošnjačkog identiteta od srednjovjekovlja do savremenog doba)

Rad analizira historijski razvoj nacionalnog imena Bošnjak, s posebnim osvrtom na kontinuitet njegove upotrebe, procese njegovog potiskivanja i okolnosti njegove ponovne afirmacije krajem XX stoljeća. Polazeći od srednjovjekovne upotrebe etnonima Bošnjanin i njegovog kasnijeg razvoja u oblik Bošnjak, rad razmatra transformacije identiteta u različitim političkim i društvenim kontekstima, uključujući osmanski, austrougarski i jugoslavenski period. Posebna pažnja posvećena je ulozi nacionalnih integracija u XIX stoljeću, kao i specifičnostima razvoja bošnjačkog identiteta u XX stoljeću, obilježenog prelaskom od vjerske i etničke prema savremenoj nacionalnoj identifikaciji. U radu se također ukazuje na značaj jezika, pisma i pisane kulture u očuvanju i oblikovanju identitetske svijesti, kao i na doprinos mikrohistorijskih istraživanja u razumijevanju širih historijskih procesa. Zaključno, savremena afirmacija imena Bošnjak tumači se kao povratak historijskom kontinuitetu, a ne kao stvaranje nove identitetske kategorije.

Ključne riječi: bošnjački identitet, Bošnjak, Bošnjanin, nacionalno ime, historijski kontinuitet, nacionalne integracije, bosanski jezik, mikrohistorija

TEME

UVOD

Iako je savremena afirmacija bošnjačkog nacionalnog imena institucionalno potvrđena početkom devedesetih godina XX stoljeća, posebno odlukama Svebošnjačkog sabora 1993. godine, taj proces nije započeo u savremenom vremenu. Naprotiv, riječ je o historijskom identitetu koji je kroz različite političke i društvene okolnosti prolazio kroz faze kontinuiteta, potiskivanja i ponovne reafirmacije. Nacionalni identitet ne nastaje isključivo kao rezultat pravno-normativnog priznanja, nego kao dugotrajan historijski proces u kojem se historijska svijest, kulturna tradicija i politička samospoznaja međusobno prožimaju. Nacionalno ime Bošnjak predstavlja historijsku kategoriju čije se značenje i sadržaj mijenjao u različitim epohama, ali čiji kontinuitet u bosanskom prostoru seže duboko u srednjovjekovnu prošlost.

U historiografskim raspravama o ovom pitanju često se naglašava državnopravna tradicija Bosne, historijska upotreba etnonima Bošnjakin i Bošnjak, te kulturni i jezički elementi koji su kroz stoljeća doprinosili očuvanju posebnosti bosanskog prostora i njegovog stanovništva. Istovremeno, procesi nacionalnih integracija u XIX i XX stoljeću, kao i političke ideologije koje su djelovale na prostoru Bosne i Hercegovine,

značajno su utjecali na transformacije i reinterpretacije tog identiteta.

Cilj ovog rada jeste da ukaže na historijski kontinuitet imena Bošnjak, njegove transformacije u različitim političkim i društvenim kontekstima, kao i na okolnosti u kojima je to ime u savremenom dobu ponovo afirmirano kao nacionalna odrednica. Posebna pažnja posvećena je odnosu između historijske tradicije, političkih procesa i kulturnih faktora koji su oblikovali razvoj bošnjačkog identiteta od srednjovjekovlja do savremenog doba.

Istovremeno, važno je naglasiti da se procesi oblikovanja historijske svijesti i identiteta ne odvijaju samo na nivou velikih političkih i državnih narativa. Značajnu ulogu u tom procesu imaju i mikrohistorijska istraživanja, lokalne studije i regionalne historiografije koje kroz konkretne primjere dopunjuju širu sliku nacionalne prošlosti i omogućavaju preciznije razumijevanje historijskih procesa u njihovoj stvarnoj društvenoj dinamici.

1. OBLIKOVANJE BOŠNJAČKOG IDENTITETA

Bošnjački identitet oblikovao se u dugom historijskom procesu unutar bosanskog prostora, u kojem su se preplitali zemaljska pripadnost, državnopravna tradicija, jezička posebnost i različita kulturna iskustva. U tom procesu postupno se formiralo i narodnosno ime Bošnjakin, odno-

sno Bošnjak, kao izraz pripadnosti Bosni i njenom historijskom okviru.¹ Za razliku od mnogih evropskih država koje su oblikovane kao nacionalne države njihovih naroda (Nijemaca, Francuza, Italijana, Španaca i dr.), bosanski prostor razvijao se kroz složeniji historijski proces u kojem politički i teritorijalni okvir prethodi modernim nacionalnim integracijama.

Stanovništvo srednjovjekovne Bosne nastajalo je kroz dugotrajan proces etničkog i kulturnog miješanja starosjedilačkih i doseljeničkih skupina.² U tom procesu učestvovali su različiti antički, romanizirani i slavenski elementi, pa se identitet bosanskog prostora ne može svoditi na jedno porijeklo niti na jednostavnu etnogenezu.³ Upravo iz te slojevite historijske podloge, u okviru srednjovjekovne bosanske dr-

žave, postepeno se oblikuje posebna zemaljska i narodnosna svijest koja će u izvorima biti izražena imenom Bošnjanim.⁴

Srednjovjekovno ime Bošnjanim, a kasnije njegov razvijeni oblik Bošnjak, u dugom je historijskom trajanju označavalo stanovništvo Bosne kao posebne zemaljske cjeline. U tom smislu taj etnonim pripada historiji Bosne u cjelini, a ne samo jednoj njejoj kasnijoj konfesionalnoj ili političkoj interpretaciji. Sve do XIX stoljeća ime Bošnjak u različitim je izvorima imalo šire, pretežno interkonfesionalno značenje.⁵

Da je ime Bošnjak bilo prisutno u ranonovovjekovnoj upotrebi potvrđuju i južnoslavenski jezički i književni izvori, među kojima se posebno ističe i svjedočanstvo Bartolomeja Kašića.⁶ Bez obzira na konfesionalne razlike, stanovništvo Bosne

1 Marinko Zekić, *Kulturni identitet bosanskih muslimana, Bošnjaci – najistočniji muslimanski Europljani i najzapadniji autohtoni islamski narod*, Dobra knjiga d.o.o. Sarajevo, Sarajevo, 2019., str. 51.

2 Na Balkanu je evidentirano ukupno 30 toponima izvedenih iz riječi Obri ili Obrov, od čega se čak polovina nalazi na prostoru današnje Bosne i Hercegovine. Adis Zilić/Nedim Rabić/Enes Dedić/Esad Kurtović/Dženan Dautović/Lejla Nakaš/Edin Bujak/Erna Mazrak, *Srednjovjekovna Bosna*, Institut za historiju Univerziteta u Sarajevu, Sarajevo, 2023., str. 7.

3 Dubravko Lovrenović, "Na ishodištu srednjovjekovne bosanske etno-politogeneze", *Bosna franciscana*, br. 6/9, Franjevačka teologija, Sarajevo, 1998., str. 91-92.

4 Hakija Zoranić, *O etnogenezi Bošnjana – Bošnjaka*, Svjetlost, Sarajevo, 2009., str. 64.

5 "Bošnjaci žive između Drine, Verbasa, Save, Dalmacie i Hema, čislom (brojem) 450.000; ispovjedaju ili islam; ili su rimokatolici, ili pravoslavni." Georgije Magarašević (1825), "Sloveno serpsko koljeno", *Letopis Matice srpske*, br. 1, Novi Sad, str. 57.; Kod starih pisaca Bošnjaci stoje uvijek ravnopravno uz druge narode. U predgovoru "Novog zavjeta" štampanog 1562. godine stoji: "Jesmo s tim našim tumačenjem svim slovenskog jezika ljudem hoteli, najprvo Hrvatom i Dalmatinom potom takajše Bošnjakom, Bezjakom, Srblanim i Bulgarom". Novi zavjet nije bio namijenjen Bošnjacima muslimanima nego Bošnjacima katolicima. Matija Murko, *O prethodnicima Ilirizma*, Nova Evropa, Zagreb, II/3, 1920., str. 86;.

6 "Ne mogosmo nikakva posobito naći s kojim bi se moglo ne samo sima rusagom, pa čak ni jednomu samomu ugoditi gradu. Jere svaki človik svoga grada govor i besidenje hvali Hervat, Dalmatin, Bošnjak, Dubrovčanin, Serbljin." (cit. prema: Muhamed Hadžijahić, *Od tradicije do identiteta (geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, "Svjetlost", Izdavačko preduzeće Sarajevo, Sarajevo, 1974., str. 17.

kroz stoljeća je zadržavalo niz zajedničkih kulturnih obrazaca, uz istovremeno razvijanje posebnih vjerski obilježenih tradicija.⁷ Upravo su jezik, običaji, lokalne društvene prakse i osjećaj pripadnosti bosanskom prostoru činili važan okvir dugog trajanja bošnjačke posebnosti, iako su se njeni sadržaji u različitim epohama mijenjali i preoblikovali.⁸

Tek od sredine XIX stoljeća započinje intenzivniji i otvoreniji proces nacionalne integracije bosanskih katolika i pravoslavaca u srpski, odnosno hrvatski nacionalni korpus. Na taj način je ranija interkonfesionalna širina bošnjačkog imena postupno sužavana, a bosanski prostor izložen sve snažnijim političkim i ideološkim pretenzijama susjednih nacionalnih projekata.

2. HISTORIJSKI KONTINUITET IMENA BOŠNJAK

Bošnjački identitet je slojevit i njegovi korijeni sežu u vrijeme srednjovjekovne bosanske države, kada

je pojam Bošnjakin označavao stanovništvo Bosne kao posebne zemaljske i političke cjeline. Taj pojam obuhvatao je različite društvene slojeve i vjerske zajednice koje su, zajedno sa vlastelom, učestvovala u izgradnji i odbrani bosanske države, čime se postepeno oblikovala svijest o pripadnosti zajedničkom prostoru i političkom okviru Bosne.⁹

Prva dosad poznata upotreba riječi Bošnjak zabilježena je 1440. godine u vezi s poslanstvom bosanskog kralja Tvrtka II Kotromanića, gdje se Bošnjaci spominju kao poseban narod povezan zajedničkim porijeklom i jezikom.¹⁰ Osmanskim osvajanjima Kraljevine Bosne, oblik Bošnjak je, pod uticajem razvoja jezika, potpuno potisnuo stariji oblik Bošnjakin tako da osmanska administracija isključivo koristi taj termin.¹¹

U lingvističkom smislu, etnonimi Bošnjakin, Bošnjak i Bosanac nastali su iz istog leksičkog korijena povezanog s imenom Bosne, pri čemu različiti sufiksi odražavaju razvoj jezika i

7 Marinko Zekić, str. 164 i dalje.

8 "Nisam našao nijedan dokument da se naši bosanskohercegovački feudalci, crkveni i svjetovni, glože između sebe zbog vjeroispovijesti. To je njima bilo tuđe." Marko Vego, Oslobođenje, 24. mart, 1973.

9 Mustafa Imamović, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu, Magistrat, 2001., str. 67.

10 O bosanskoj delegaciji zabilješku je sačinio Vladislavljev biograf: "Dođe i od kralja bosanskoga sjajno poslanstvo odličnih muževa. Ovi su izpričavši porietlo svoga plemena izticali, da su Bošnjakom isti pradjedovi bili, koji i Poljakom, te da im je zajednički jezik, koji govore; i da se radi te rek bi srodnosti jezika i porietla njihov kralj živo rađuje, što je Vladislav – kako se je pronio glas – sretan u svojih podhvatih...." (Cit. u: Vjekoslav Klaić, *Povijest Bosne do propasti kraljevstva*, Zagreb, 1882., str. 278.)

11 Safet Kadić, *Povijest pojmova i termina Bošnjakin, Bošnjak, Bosanac*. Vidjeti: <https://hamdocamowordpress.com/2016/05/11/povijest-pojmova-i-termina-bosnjakin-bosnjak-bosanac/> (10.12.2024.).

historijskih okolnosti.¹² Stariji oblik Bošnjaniin postupno je tokom srednjeg vijeka ustupao mjesto obliku Bošnjak, koji se učvršćuje u kasnijim izvorima i posebno u osmanskome periodu.

U literaturi se također odbacuju teze koje etnonim Bošnjak nastoje svesti na osmansko porijeklo, ukazujući na njegovu znatno stariju historijsku upotrebu.¹³ Pojam Bosanac javlja se kasnije i prvenstveno označava teritorijalnu pripadnost državi Bosni, za razliku od etnonima Bošnjak koji ima izraženije historijsko i narodnosno značenje.¹⁴

Naziv Bošnjak ukazuje na kontinuitet imena Bošnjaniin, a koje je spomenuto u tituli bizantskog cara Manojla Komnena 1166. godine. Od svoje pojave pa sve dok u drugoj polovini XIX vijeka nisu prevladale nacionalne ideologije (velikosrpska i velikohrvatska op.a.) ovo je ime stajalo jednako pravno pojmu Hrvat ili Srbin.¹⁵ U Povelji koju je izdao bosanski ban Stjepan II Kotromanić 15. augusta 1332. godine regulišući pitanje eventualnih sporova između Bošnjana i Dubrovčana, na jedanaest mjesta je spomenuto ime *Bošnjaniin* što potvr-

đuje posebnost naroda srednjovjekovne države Bosne.¹⁶

U istočnim izvorima, bilo da potječu od stranaca ili domaćih ljudi narod u Bosni je nominovan Bošnjacima. Inače, južni Slaveni koji su se isticali u državničkom, vojničkom, političkom, literarnom ili naučnom životu Osmanskog Carstva nazivani su Bošnjacima, ukoliko su rodom bili s područja današnje Bosne i Hercegovine. Tako su se Bošnjacima smatrali i Hercegovci, a vrlo interesantna je i činjenica da je veliki broj ljudi iz Bosne, koji su uspijevali dosegnuti visoke položaje u Osmanskom carstvu, rijetko kada propuštao priliku da uz svoje ime istakne i bošnjačko porijeklo. O tome je i poznati osmanski putopisac, iz XVII vijeka, Evlija Čelebija zapisao: "...svijet zove Bošnjacima, ali oni više vole da se zovu Bosneviijama." On posebno ističe da su Bošnjaci čisti, dobri i razumljivi ljudi baš kao što je to i njihov bosanski jezik, za koji tvrdi da je sasvim blizak latinskom jeziku. Čelebija sa gotovo svim "turskim" piscima uočava da su Bošnjaci posebna narodnosna cjelina.¹⁷

12 Kada, primjerice, istaknuti hrvatsko-srpski slavista i etimolog, Petar Skok, u svome Etimologijskom rječniku objašnjava složeni sufiks *-jak* koji je živ i produktivan i danas, on upravo kao primjer njegove tvorbe "etnika od imena zemalja i naseljenih mjesta" navodi etnonim *Bošnjak*. (*Ibid.*)

13 Vidjeti: <https://hamdocamo.wordpress.com/2016/05/11/povijest-pojmova-i-termina-bosnjaniin-bosnjak-bosanac/> (10.12.2024.).

14 *Ibid.*

15 Muhamed Hadžijahić, str. 16.

16 "Lejla Nakaš, Drago Župarić, Ana Lalić, Dženan Dautović, Esad Kurtović, *Codex Diplomaticus Regni Bosnae-povelje i pisma stare bosanske države*, Mladinska knjiga, Sarajevo, 2018., str. 75-79.

17 "Bošnjaci su poznati po svojoj blagosti i dostojanstvu; znanje, ispravno razumijevanje, zdravo raz-

Međutim, vjerske različitosti iskorištene su protiv jedinstvene narodnosne svijesti prema Bosni i Hercegovini. Na temelju tih konfesionalnih diferencijacija, koje su dodatno učvršćene osmanskim millet-sistemom, tokom XIX stoljeća dolazi do oblikovanja srpske i hrvatske nacionalne svijesti među pravoslavnim i katoličkim stanovništvom u Bosni, pri čemu se ti identiteti razvijaju pod snažnim uticajem političkih i kulturnih centara iz Srbije i Hrvatske.

Tako se unutar bosanskog društva, kako uočava Šaćir Filandra, na religijskoj osnovi oblikuju srpska i hrvatska nacija, koje se u Bosnu unose iz Srbije i Hrvatske s ciljem nacionaliziranja katoličkog stanovništva u hrvatskom, a pravoslavnog u srpskom nacionalnom smislu.¹⁸

3. BOSANSKI JEZIK I PISMO U OBLIKOVANJU BOŠNJAČKOG IDENTITETA

O posebnosti bošnjačkog identiteta svjedoči i historijska upotreba naziva bosanski jezik. Taj naziv zabilježen je u različitim izvorima još od srednjeg vijeka, što potvrđuje njegovu dugotrajnu prisutnost u kulturnoj i društvenoj praksi. Među ranijim svjedočanstvima izdvaja se notarska isprava iz Kotora iz 1436. godine, u kojoj se spominje "bosanski jezik",¹⁹ kao i djelo Konstantina Filozofa, koji bosanski navodi među južnoslavenskim jezicima.²⁰ Upotreba tog naziva potvrđena je i u kasnijim stoljećima, kako u crkvenim i administrativnim, tako i u privatnim i književnim tekstovima.²¹

Poseban značaj u tom kontekstu ima i bosansko pismo, poznato kao bosančica, koje se koristilo u administrativnoj, književnoj i svakodnevnoj komunikaciji. Njegova upotreba potvrđena je u brojnim izvorima od XVI do XVIII stoljeća, kako u domaćim

mišljanje, vjernost i povjerljivost njihova su svojstva. Njihovi robovi i robinje poznati su po lijepom izgledu i uslužnosti. Polet im je velik i visok, a imaju udio i u časti, slavi i državničkim položajima. Narav većine njih naginje dobrotvornim djelima i prima lijepa djela i dobre poslove." Muhamed Hadžijahić, str. 19-20.

18 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sejtarija, Sarajevo, 1998., str. 14.

19 Aleksandar Solovjev, "Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, sv. 1, Sarajevo, 1946., str. 151.

20 Muhamed Hadžijahić, str. 27.

21 Interesantno je da su pravoslavni prvaci u Hercegovini u dvije predstave upućene Ali-paši Rizvanbegoviću tražili da se na upražnjenu vladničansku stolicu imenuje čovjek vičan *bosanskom jeziku*. Stjepan Verković također koristi naziv bosanski jezik u pismu fra Grgi Martiću, 25. aprila 1875. godine, preporučujući mu da "sastavi bosanski narodni rječnik od svih stvari i predmeta, kao što ga gdi od naroda nazivaju." Uz to traži i da bude izrađen bukvar s bosanskom starom azbukom. Čak je i Paskal Vuičić, bosanski biskup 1881. godine jezik nazivao bosanskim, dok su franjevci 1894. godine uzvraćali Mih. Politu da ne govori srpski već bosanski. (Muhamed Hadžijahić, str. 25)

tako i u stranim svjedočanstvima, što ukazuje na razvijenu pisanu kulturu bosanskog prostora.²² Za bosančicu u XVIII vijeku zna i Alberto Fortis, za kojeg je to pismo, kojim je “neki Divković više puta štampao u Veneciji debelu knjigu”, drugačije od ruskog pisma.²³

Upotreba bosančice zadržala se i u osmanskome periodu, posebno u epistolarnoj komunikaciji bosanskih vojnih i upravnih predstavnika, koji su njome vodili prepisku sa susjednim područjima.²⁴

Značajan doprinos očuvanju svijesti o bosanskom jeziku dao je i Muhamed Hevaija Uskufija, koji u predgovoru svoga rječnika Potur Šahidija sebe naziva Bošnjakom, a

svoj jezik dosljedno bosanskim, naglašavajući njegovu posebnost među drugim jezicima. Uskufijin rječnik iz XVII stoljeća predstavlja jedan od najstarijih pisanih dokaza leksičke i jezičke samosvijesti bosanskog prostora.²⁵ Na sličan način bosanski jezik brani i franjevac Antun Knežević, ukazujući na njegovo historijsko utemeljenje i neprihvatljivost njegovog preimenovanja.²⁶

Tokom austrougarske uprave naziv jezika bio je predmet političkih i administrativnih intervencija. U početku se nastojao zamijeniti neutralnim terminima poput “zemaljski jezik”, kako bi se izbjegle nacionalne konotacije, da bi krajem XIX stoljeća naziv bosanski jezik bio i služ-

22 Za bosansku ćirilicu se sreće naziv i bosansko pismo, a potvrde navedenog imamo u XVI vijeku, tačnije 1530. godine, kad Kružić piše pismo Kacijaneru “*bosniensibus litteris*”. Lišnjić u izvještaju iz 1672. godine donosi “bosanički alfabet”; štaviše tvrdi da isti potječe od svetog Jeronima kao i Ćirila i Metodija. Lišnjić je bio protiv glagoljice, dok je zagovarao da se ponovo bosančicom izdaju Divkovićeve djela, jer kako je tvrdio, to narod traži (Jovan Radonić, str. 74 i 171.)

23 Bosančicu daleko prije Kalaja i Truhelke spominju Stojaković, Fran Kurelec, Ivan Berčić i dr. Vuk Karadžić, koji to pismo naziva “bosanska bukvice.” Vatroslav Jagić, “Iz prošlosti hrvatskog jezika”, *Izabrani kraći spisi*, Zagreb, 1948., str. 49.

24 Muhsin Rizvić, “Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književnosti”, u knjizi *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo, Veselin Masleša, 1980., str. 77-145.

25 Ismet Smailović, “O Uskufijinu rječniku Maqbuli Arif (Potur Šahidija)”, *Muhamed Hevai Uskufi (ed. Muhamed Huković i dr.)*, Univerzal, Tuzla, 1990., str. 93.

26 “...Mi se ponosimo time, da je upravo naš jezik, a iz naše otadžbine uzet za osnovu književnog jezika naših komšija Srba i Hrvata. Glasoviti jezikoslovci Vuk Karadžić, Daničić, pa Ljudevit Gaj prenijeli su naš lijepi jezik u književnost obaju rečenih naroda, te ga prozvaše kako su oni hotjeli jedni srpskim a drugi hrvatskim, a o nama nigdje ni spomena. Mi sigurno imamo prava dičiti se, što se našim jezikom služe danas u književnosti naši prijatelji Jovo i Ivo, a to će nam bar svak priznati. Ali mi nikako ne razumijemo, zašto naziv, što su ga oni našem jeziku po svojoj volji, a bez našeg pitanja dali, sada nama po što po to hoće da nametnu, pa nam čak brane, da mi u našoj vlastitoj kući svoj jezik označujemo imenom našeg naroda. To je slično, kad bi našem djetetu neko drugi po svojoj volji ime nadio. Tako postupanje i taj zahtjev mi ne odobravamo i nijesmo nikako kail.” Fra Antun Knežević, Časopis “Bosanski prijatelj”, 1870. Detaljnije o Kneževićevim stavovima o grbovima: Ćiro Truhelka, *Jedno zanimljivo pismo bosanskog historičara fra Ante Kneževića*, Vidjeti: <https://hrcak.srce.hr/file/99008> (14.05.2024.).

beno uveden u obrazovni sistem.²⁷ Međutim, početkom XX stoljeća dolazi do njegovog ponovnog ukidanja u zvaničnoj upotrebi, uz ograničeno zadržavanje u određenim institucionalnim okvirima.²⁸

U širem smislu, važnu ulogu u oblikovanju i učvršćivanju identitetske svijesti imali su i različiti oblici pisane riječi, posebno knjige, književno stvaralaštvo i periodika. Takve publikacije, naročito od kraja XIX i početka XX stoljeća, nisu bile samo odraz postojećeg identiteta, nego i njegov aktivni činilac, jer su u javnom prostoru artikulirale i učvršćivale kolektivnu svijest o nacionalnoj pripadnosti. Posebno mjesto u tom procesu pripada periodici, koja je, zahvaljujući kontinuitetu i dostupnosti, dugoročno utjecala na formiranje kulturnih obrazaca i identitetskih predstava unutar konkretnih društvenih zajednica.²⁹

4. SRPSKO-HRVATSKE NACIONALNE INTEGRACIJE I BOŠNJAČKI IDENTITET

Razvoj srpske i hrvatske nacionalne svijesti u Bosni i Hercegovini tokom XIX stoljeća odvijao se postupno i uz značajne poteškoće. Kako pokazuju pojedini izvori iz tog vremena, sredinom XIX stoljeća među pravoslavnim i katoličkim stanovništvom još uvijek nije bila jasno oblikovana nacionalna identifikacija u savremenom smislu. Tek kroz organizirane političke i kulturne aktivnosti, poticane iz Srbije i Hrvatske, dolazi do postepenog prihvatanja srpskog, odnosno hrvatskog nacionalnog imena.

“Pomanjkanje srpske nacionalne svijesti u Bosni uočljivo je još sredinom XIX vijeka, tačnije 1863. godine, kad je, kako navodi Vladislav Skarić, u Bosni osnovano društvo za širenje srpskog imena.³⁰ Iz navedenog je jasno da sredinom XIX vijeka srpska nacionalna svijest u Bosni nije bila prisutna, međutim vremenom se ista u potpunosti razvila na štetu

27 U literaturi je ostao zabilježen govor Vatroslava Jagića, hrvatskog jezikoslovca, u kome je on pružio punu podršku uvođenju naziva bosanski jezik. “U takijem prilikama smatram sasvim opravdano što se mudra uprava služi izrazom, koji odgovara nazivu zemlje, pa ga nikako nije izmislila Nj. preuzvišenost, već se u 17. i 18. vijeku upotrebljavao.” Izvod iz govora Jagića, poslanika na sjednici delegacije 18. juna 1896. godine, a koji je prenio časopis *Bošnjak*, br. 42, od 20. 10. 1892. godine.

28 Edita Kevro, “Naziv jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini”, *Književni jezik*, br. 28, Institut za jezik, Univerzitet u Sarajevu, Sarajevo, 2017., str. 85-117.

29 O ulozi periodike u oblikovanju identitetske svijesti Bošnjaka svjedoče brojna historijska i savremena glasila (npr. *Bošnjak*, *Biser* i dr.), kao i različite lokalne inicijative. Jedan od takvih primjera u poslijeratnom periodu predstavlja i časopis *Gračanički glasnik*, koji je tokom tri decenije izlaženja doprinio afirmaciji lokalnog identiteta Gračanice, a time posredno i učvršćivanju šireg nacionalnog identiteta u konkretnom društvenom prostoru.

30 Idejni vođa te aktivnosti bio je učitelj Teofil Petranović, kaluder, rodom iz Drniša u Dalmaciji. Skarić dalje navodi da su članovi društva izlazili na sarajevske carine dočekujući seljake kojima su govorili da se ne trebaju zvati “rišćani nego Srbi” (Muhamed Hadžijahić, 47-48.)

Bošnjaštva. Sličan proces odvijao se i među katoličkim stanovništvom, gdje se hrvatska nacionalna ideja razvijala sporije i uz znatne otpore.³¹ Savremenici tog vremena bilježe da je identifikacija s hrvatskim imenom među širim slojevima stanovništva bila slabo razvijena, te da se tek krajem XIX stoljeća počinje jasnije oblikovati.³²

U srpskoj i hrvatskoj historiografiji razvijene su različite interpretacije kojima se nastojalo Bosnu i Hercegovinu uključiti u vlastite nacionalne historijske okvire, pri čemu su bosanski katolici i pravoslavci sve češće interpretirani kao dijelovi hrvatskog, odnosno srpskog nacionalnog korpusa.

Da bi opravdali političku fikciju njihovog "historijskog prava" na Bosnu i Hercegovinu, u hrvatskoj i srpskoj historiografiji su napisane stotine radova u kojima se nastoji dokazati da je Bosna i Hercegovina srpska ili hrvatska, pri čemu se bosansko katoličko i pravoslavno stanovništvo, koje je ranije dijelilo širi bosanski identitetski okvir, od sre-

dine XIX stoljeća sve više izjašnjava kao hrvatsko, odnosno srpsko.

Ovi procesi imali su dugoročne posljedice po razvoj bošnjačkog identiteta, koji je u novim političkim okolnostima bio potisnut i doveden u drugačiji odnos prema nacionalnim i vjerskim odrednicama. Na kontinuitet političkih pretenzija prema Bosni i Hercegovini ukazuju i savremena istraživanja koja analiziraju dugotrajne obrasce nacionalnih politika u regionu.³³

5. BOŠNJAČKI IDENTITET U XX VIJEKU: OD ETNIJE DO NACIJE

Austrougarskom okupacijom 1878. godine dolazi do značajnih promjena u političkom i identitetskom okviru Bosne i Hercegovine. U tim okolnostima ime Bošnjak postupno se potiskuje iz javne i političke upotrebe, iako su ga okupacione vlasti pokušavale održati u širem, interkonfesionalnom značenju. Takav koncept nije naišao na prihvatanje među pravoslavnim i katoličkim stanovništvom, dok su ga muslimani doživljavali iz drugačijih, pretežno religijski utemeljenih razloga.³⁴

31 Pomanjkanje hrvatske nacionalne svijesti u tom periodu zapazio je i Jukić, pa je u jednom svom putopisu iz 1842. godine zapisao da stanovništvo "...od Hrvata ne znaju niti imena." (Muhamed Hadžijahić, str. 49.)

32 Tako je dr. Ivo Pilar doslovno zapisao: "prije 1895. godine nije bilo nacionalne svijesti među širokim slojevima kod bosanskih katolika. Kod posljednjih se još ni danas nacionalna svijest nije probudila u onolikoj mjeri kao u Hrvatskoj, Slavoniji i Dalmaciji." (Ivo Pilar, *Südslavische Frage*, Wien, 1918.)

33 O ovome opširnije vidjeti: Omer Hamzić, *Bosna i Hercegovina u aktuelnim srpskim i hrvatskim političkim koncepcijama*, Historijski pogledi, br. 6, Centar za istraživanje moderne i savremene historije, Tuzla, 2021, str. 233–250.

34 Mustafa Imamović, *Historija Bošnjaka*, Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", Sarajevo, 2006. str. 14.

Dugotrajni uticaj osmanskog millet-sistema doprinio je tome da vjerska pripadnost ima primat nad drugim oblicima identifikacije. Zbog toga će Bošnjaci u nadolazećem tranzicionom periodu, a posebno nakon gušenja Pokreta za autonomiju Bosne 1832. godine i sve izvjesnijeg osmanskog povlačenja sa prostora Bosne i Hercegovine imati mnogo poteškoća unutar sebe da bošnjački identitet prepoznaju kao politički važniji od vjerskog, te da mu u presudnim trenucima daju nužno mjesto. Za razliku od Srba i Hrvata koji su se borili protiv bošnjačkog identiteta među bosanskim katolicima i pravoslavicima, potiskujući njihove vjerske identitete zarad nacionalnih (srpskog i hrvatskog), Bošnjaci, oni bosanski muslimani, su bili u najmanju ruku ravnodušni prema političkoj revitalizaciji bošnjaštva, posebno nakon poraza Pokreta za autonomiju Bosne. U takvim okolnostima izostaje društveni sloj i intelektualna elita koja bi bošnjački identitet pripremala za život u vremenu nakon građanskih revolucija 1848. godine i preoblikovala u modernu nacionalnu svijest. Upravo tu možemo tražiti neke od uzroka nešto kasnije revitalizacije bošnjaštva.

Kulturno-nacionalni razvoj bosanskih muslimana u austrougarskom periodu odvijao se pod

oznakom "Musliman", a ne "Bošnjak". Kako ističe Šaćir Filandra, razlog tome nije u odsustvu bošnjačkog osjećaja, nego u činjenici da se on nije artikulirao kao nacionalna kategorija. Bošnjaštvo je tako ostalo prije svega domovinska, a ne politički oblikovana identitetska odrednica.³⁵ Bošnjaci nisu imali razvijenu svijest o posebnoj nacionalnoj pripadnosti, iako je njihov osjećaj vezanosti za Bosnu neupitan, nepokolebljiv, ali i podrazumijevajući.

Razvoj moderne bošnjačke nacije dodatno je usporen izostankom snažne građanske klase i nacionalne inteligencije, koje su u drugim evropskim društvima imale ključnu ulogu u procesu nacionalne integracije. Istovremeno, ekonomske i društvene promjene zahvatile su bosanske muslimane sporije nego druge društvene skupine, što je dodatno otežalo oblikovanje moderne nacionalne svijesti. U takvim okolnostima vjerski identitet ostao je najčvršći okvir kolektivne pripadnosti.³⁶

U tom smislu, vrijedni spomena su i pokušaji obnove bošnjačke ideje krajem XIX stoljeća, između ostalog i kroz list "Bošnjak", koji nastoji afirmirati širi bosanski identitet, ali ti pokušaji ostaju bez većeg odjeka izvan muslimanskog stanovništva. Pojedini autori ukazuju i na to da su unutar tadašnjih političkih koncep-

35 Šaćir Filandra, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Bošnjačka zajednica culture "Preporod", Sarajevo, 2023., str. 19-20.

36 "Neuspjeh tog ideološkog procesa često se nadomješta oružanim sredstvima." *Ibid.*, str. 22.

cija postojali otpori prema afirmaciji posebne bošnjačke nacionalne ideje.³⁷

U socijalističkoj Jugoslaviji bosanski muslimani su 1968. godine priznati kao posebna nacija pod imenom "Muslimani", čime je vjerska odrednica institucionalizirana kao nacionalna kategorija.³⁸

Proces nacionalne afirmacije kulminirao je 1993. godine, kada je na Svebošnjačkom saboru obnovljeno historijsko ime Bošnjak. Time je dovršen dugotrajan proces transformacije identiteta od etničke i vjerske pripadnosti prema savremenoj nacionalnoj svijesti. Desilo se to usred najžešće i to dvostruke agresije na Republiku Bosnu i Hercegovinu – i sa srpske i sa hrvatske strane.³⁹ Većinski izbor bosanskih Srba i bosanskih Hrvata nije bila nedjeljiva, cjelovita i suverena Bosna i Hercegovina, već njena podjela i uništenje.⁴⁰ Takvim usmjerenjem vlastite politike oni su postali sudionici agresije na svoju ze-

mlju, krvavog rastakanja neraskidivog bosanskog tkiva.⁴¹

Svebošnjački sabor održan je u opkoljenom Sarajevu 27. i 28. septembra 1993. godine, u suorganizaciji ključnih nacionalnih organizacija "Preporoda", Vijeća Kongresa bosanskomuslimanskih intelektualaca i "Merhameta". Nakon dvodnevnog vijećanja, Sabor je donio historijsku odluku o vraćanju narodu narodnog imena Bošnjak. U *Deklaraciji o narodnome imenu* kao izjašnjenju Sabora o promjeni nacionalnog imena Musliman u Bošnjak, se kaže: "Svjesni povijesnog značenja momenta u kojem se sastajemo kao i iskušenja koja nas čekaju, odlučni smo da našem narodu vratimo njegovo povijesno i narodno ime Bošnjaci, da se na taj način čvrsto vežemo za zemlju Bosnu i njenu državnopravnu tradiciju, za naš bosanski jezik i sveukupnom duhovnom tradicijom naše povijesti".

Usvajanjem ove Deklaracije okončana je dugotrajna rasprava

37 Milorad Ekmečić, *Stvaranje Jugoslavije 1790-1918, knjiga II*, Prosveta, Beograd, 1989., str. 545.

38 "Ne daju bosanstvo, nude muslimanstvo... Da prihvatimo i to što nude, makar i pogrešno ime ali ćemo otvoriti proces." – citat Hamdije Pozderca u razgovoru sa Titom o ustavnim reformama 1971. godine. Taner Aličehić, Vjera, narod i nacija u bosanskoj političkoj strategiji, Godišnjak BZK "Preporod" Sarajevo, godina XIX, BZK "Preporod" Sarajevo, 2019., str. 210

39 Agresija Hrvatske i Srbije na Republiku Bosnu i Hercegovinu je dokazana presudama o udruženim zločinačkim poduhvatima u slučajevima: Prlić i drugi (29.11.2017.), <https://www.icty.org/x/cases/prlic/acjug/bcs/171129-summary-bcs.pdf> (20.04.2024.); Stanišić i Simatović (31.05.2023.), <https://news.un.org/en/story/2023/05/1137222> (20.04.2024.).

40 U okviru političkog djelovanja Tuđmanovog političkog krila, u novembru 1991. godine, u Republici Bosni i Hercegovini bila je formirana "hrvatska zajednica Herceg-Bosna", koja je kasnije transformirana u hrvatski kvazidržavni entitet pod nazivom "hrvatska republika Herceg-Bosna". Skupština "republike srpskog naroda", 9. januara 1992. godine, donijela je "Deklaraciju o proglašenju republike srpskog naroda BiH", prema kojoj ona ostaje u Jugoslaviji, što je predstavljalo protupravan i jednostran akt secesije. Ajdin Huseinspahić, str. 249 i 258.

41 Šaćir Filandra, str. 383.

o nacionalnom imenu, a termin "Musliman", koji je ranije imao i institucionalnu funkciju, zamijenjen je historijskim i narodnosnim imenom koje obuhvata širi kulturni, jezički i politički identitet. Odluka Sabora predstavljala je čin historijske samosvijesti i političke zrelosti, potvrđujući sposobnost bošnjačke intelektualne i društvene elite da, i u izuzetno teškim okolnostima, artikulira i usmjeri nacionalni razvoj.⁴²

Potpisivanje Opšteg okvirnog sporazuma za mir u Bosni i Hercegovini u Parizu 14. decembra 1995. godine označilo je uspostavljanje novog ustavno-pravnog poretka zemlje u kojem su Bošnjaci izborili nacionalni status, te kao ustavna kategorija načinili ključni iskorak društveno-političke transformacije – od naroda u naciju. Međutim, aktivnosti na očuvanju bošnjačkog nacionalnog identiteta, a time i državnosti Bosne i Hercegovine su konstanta i one kao takve ne prestaju.

ZAKLJUČAK

Historijski razvoj imena Bošnjak pokazuje da je riječ o pojmu duboko ukorijenjenom u političkoj i kulturnoj tradiciji Bosne i Hercegovine. Od srednjovjekovnog etnonima *Bošnjani*, preko njegove kasnije transformacije u oblik *Bošnjak*, pa sve do savremenog nacionalnog imena, moguće je pratiti kontinuitet koji je, uprkos brojnim historijskim lomo-

vima, sačuvao vezu između naroda i prostora Bosne.

Istovremeno, historija tog imena svjedoči o složenim procesima njegovog potiskivanja i reinterpretacije. Tokom XIX i XX stoljeća, u okolnostima snažnih nacionalnih pokreta u susjednim zemljama i promjena političkih poredaka na prostoru Bosne i Hercegovine, bošnjački identitet prolazio je kroz različite transformacije, često bivajući potiskivan ili zamjenjivan drugim identifikacijskim oznakama.

Obnova imena Bošnjak krajem XX stoljeća stoga ne predstavlja stvaranje nove identitetske formule, nego prije svega povratak historijskom kontinuitetu koji je u pojedinim periodima bio potisnut ili marginaliziran. Savremena afirmacija bošnjačkog nacionalnog imena može se razumjeti kao rezultat dugotrajnog historijskog procesa u kojem su se preplitali politički, kulturni i društveni faktori.

U razumijevanju tog procesa posebno mjesto imaju historiografska istraživanja koja, kroz analizu različitih izvora i lokalnih iskustava, doprinose potpunijem sagledavanju složenih identitetskih tokova u bosanskohercegovačkom društvu. Upravo takav mikrohistorijski pristup omogućava da se opći historijski procesi sagledaju kroz konkretne primjere i društvene kontekste u kojima su se odvijali, čime se dodatno

⁴² *Ibid.*, str. 384.

potvrđuje veza između lokalnog iskustva i šire historijske cjeline.

U tom smislu, ime Bošnjak ostaje trajni izraz historijskog pamćenja i svijesti o pripadnosti Bosni, kao prostoru u kojem se, uprkos svim iskušenjima, čuva kontinuitet jednog naroda.

LITERATURA

1. Aličehić, Taner, *Vjera, narod i nacija u bosanskoj političkoj strategiji*, Godišnjak BZK "Preporod", godina XIX, Sarajevo: BZK "Preporod", 2019.
2. Brković, Milko, *Srednjovjekovna Bosna i Hum: identitet i kontinuitet*, Mostar: Crkva na kamenu, 2002.
3. Ćirković, Sima, "Die bosnische Kirche", u: *L'Oriente Cristiano nella storia della civiltà*, Roma: Accademia Nazionale dei Lincei, 1964.
4. Filandra, Šaćir, "Nacionalna država – zašto ne?", *Znakovi vremena*, vol. 7, br. 24, Sarajevo: Naučnoistraživački centar "Ibn Sina", 2004.
5. Filandra, Šaćir, "Dvojbe o naciji i državi", *Bošnjačka pismohrana*, br. 27, u: *Zbornik Husein Husaga Čišić*, Zagreb, 2009.
6. Filandra, Šaćir, *Bošnjačka politika u XX stoljeću*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", 2023.
7. Hadžijahić, Muhamed, *Od tradicije do identiteta (geneza nacionalnog pitanja bosanskih Muslimana)*, Sarajevo: Svjetlost, 1974.
8. Hadžijahić, Muhamed, *Porijeklo bosanskih Muslimana*, Sarajevo: Muslimanska biblioteka – Bosna, 1990.
9. Zoranić, Hakija, *O etnogenezi Bošnjana – Bošnjaka*, Sarajevo: Svjetlost, 2009.
10. Handžić, Mehmed, "Šuûri o Bošnjacima", *El-Hidaje*, god. V, br. 1, Sarajevo, 1979.
11. Ibrahimagić, Omer, "Država Bošnjaka", u: *Bosna i Bošnjaci – država i narod koji su trebali nestati: zbirka pravnih i političkih eseja*, Sarajevo: Svjetlost, 1995.
12. Imamović, Mustafa, *Historija Bošnjaka*, Sarajevo: Bošnjačka zajednica kulture "Preporod", 2006.
13. Imamović, Mustafa, *Historija države i prava Bosne i Hercegovine*, Sarajevo: Pravni fakultet Univerziteta u Sarajevu – Magistrat, 2001.
14. Jalimam, Salih, *Bogomilski skriptorij*, Sarajevo: Odjek, 1997.
15. Jalimam, Salih, *Historija bosanskih bogomila*, Tuzla: PNT, 1999.
16. Lovrenović, Dubravko, "Na ishodištu srednjovjekovne bosanske etno-politogeneze", *Bosna franciscana*, br. 6/9, Sarajevo: Franjevačka teologija, 1998.
17. Mandić, Dominik, *Bosna i Hercegovina*, sv. II, Chicago: Ziral, 1979.
18. Nakaš, Lejla; Župarić, Drago, *Codex Diplomaticus Regni Bosnae: povelje i pisma stare bosanske države*, Sarajevo: Mladinska knjiga, 2018.
19. Rizvić, Muhsin, "Pisma muslimanskih krajišnika pisana bosančicom od XVI do sredine XIX stoljeća kao oblik stare epistolarne književno-

- sti", u: *Bosanskohercegovačke književne studije*, Sarajevo: V. Masleša, 1980.
20. Rizvić, Muhsin, *Bosna i Bošnjaci: jezik i pismo*, Sarajevo: KDB "Preporod", 1996.
21. Ćirković, Sima, *Istorija srednjovekovne bosanske države*, Beograd: SKZ, 1964.
22. Smičiklas, Tadija, *Dvjestogodišnjica oslobođenja Slavonije*, sv. II, Zagreb: Jugoslavenska akademija znanosti i umjetnosti, 1891.
23. Solovjev, Aleksandar, "Trgovanje bosanskim robljem do god. 1661.", *Glasnik Zemaljskog muzeja*, sv. 1, Sarajevo, 1946.
24. Stojanović, Ljubomir, *Stari srpski zapisi i natpisi*, knj. IV, Sremski Karlovci: Srpska kraljevska akademija, 1923.
25. Kadić, Safet, "Bosnofobija i bosnicid", *Acta geographica Bosniae et Herzegovinae*, vol. 3, br. 6, Sarajevo, 2016.
26. Šanjek, Franjo, *Bosansko-humski krstjani u povijesnim vrelima (13–15. st.)*, Zagreb: Barbat, 2003.
27. Kevro, Edita, "Naziv jezika u službenim dokumentima za vrijeme austrougarske vlasti u Bosni i Hercegovini", *Književni jezik*, br. 28, Sarajevo: Institut za jezik Univerziteta u Sarajevu, 2017, str. 85–117.

SUMMARY

BOSNIAK AS A NATIONAL NAME: HISTORICAL CONTINUITY, SUPPRESSION, AND REAFFIRMATION

(A Contribution to Understanding the Development of Bosniak Identity from the Medieval Period to the Present). This paper examines the historical development of the national name *Bosniak*, with particular emphasis on the continuity of its usage, the processes of its suppression, and the circumstances of its re-affirmation at the end of the twentieth century. Starting from the medieval ethnonym *Bošnjani* and its later transformation into *Bosniak*, the study analyses identity transformations within different political and social contexts, including the Ottoman, Austro-Hungarian, and Yugoslav periods. Special attention is given to the impact of nineteenth-century national integration processes, as well as to the specific trajectory of Bosniak identity development in the twentieth century, marked by the transition from religious and ethnic identification toward a modern national identity. The paper also highlights the role of language, script, and written culture in preserving and shaping collective identity, as well as the importance of microhistorical research in understanding broader historical processes. The study concludes that the contemporary affirmation of the name *Bosniak* should be understood not as the creation of a new identity category, but as a return to a historically grounded continuity.